

Specifika sovětské kolektivizace se zaměřením na Střední Asii

Petr Kokaisl

Abstract

The main objective of the paper is to show relatively little known process of collectivization in Soviet Central Asia. The aim is to show the specifics of the collectivization of Soviet agriculture on the example of Kazakhstan. The peasants were first given some land only to be taken it away in several years during the process of collectivization. The poor farmers, especially those who lacked good civil morals saw a chance to decide the future conception of the countryside. It seems that most of them did not see or were not able to see the sense of all these changes in the social structure of the village, and especially the real intentions the communists had. Any ideological influence on the countryside is very harmful in its effect, and the consequences are difficult to remove even after a long period of time.

Keywords

Collectivization, Stalinism, USSR, Central Asia, Kazakhstan, transformation.

Klíčová slova

kolektivizace, stalinismus, SSSR, Střední Asie, Kazachstán, transformace.

Úvod

Cílem předkládaného příspěvku je přiblížit poměrně málo známý proces kolektivizace v sovětské Střední Asii a především na příkladu Kazachstánu ukázat na specifika této části sovětské zemědělské kolektivizace.

Při získávání výsledků byly použity metody kvantitativní i kvalitativní. Kvantitativní údaje týkající se statistických údajů kolektivizace v Sovětském svazu jsou přebírány z publikací, které již hodnotí prováděnou kolektivizaci kriticky a nejsou významně zatíženy zkreslováním a idealizací kolektivizačních procesů (což je typické pro mnoho dobových publikací). Část statistických údajů týkajících se Střední Asie je použita z roku 1930 – tyto údaje dokladují profesní a vzdělanostní strukturu vedoucích pracovníků v kolchozech.

Kvalitativní údaje jsou použity jak ve formě sekundárních (převzatých) údajů z publikací dokumentujících autobiografické vyprávění přímo zainteresovaných osob, tak i primárních údajů, při jejichž získávání byl rovněž kladen důraz na osobní příběhy vztahující

se k dané problematice. Primární údaje pocházejí z terénních výzkumů ve Střední Asii v období let 2003–2010 (Kazachstán, Kyrgyzstán, Uzbekistán, Tádžikistán, Turkmenistán).

Téma sovětské kolektivizace zpracovává velké množství ruských autorů, ale na rozdíl od hodnocení kolektivizace v jiných postsocialistických zemích je zde doposud v některých případech patrné výraznější ideologické zatížení při hodnocení tohoto úseku sovětských dějin. V některých případech je naopak snaha nevidět proces kolektivizace černobíle.

V samotném Sovětském svazu je literatura týkající se kolektivizace možné chronologicky rozdělit do několika období – už od 20. let 20. století a pak ve stalinském období se objevují nekritické a ideologicky zatížené publikace zmiňující pouze pozitiva prováděného procesu. Od 50. let se objevují v souvislosti s uvolněním politických poměrů po nástupu N. S. Chruščova do funkce prvního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu naopak velmi kritické publikace vůči stalinskému režimu zahrnující i kritiku používaných metod při násilné kolektivizaci. S postupem času jsou publikace s tematikou kolektivizace v kritice používaných metod umírněnější. Do tohoto časového období můžeme řadit například publikace V. M. Selunské¹ nebo S. P. Trapeznikova².

Od 90. let 20. století se objevují práce s tematikou kolektivizace, které upozorňují na obtížnost hodnocení tohoto procesu.

Například Osorov³ hodnotí dopady kolektivizace na kyrgyzskou kulturu a konstatuje, že přechod od nomádského k usedlému způsobu života je zlomovým bodem v historii každé kultury, protože s sebou přináší socioekonomický i kulturní rozvoj. Nyní se ukazuje, že kultura, která tento zlom prodělala dříve, zákonitě vítězí.

Ačkoli na jihu Kyrgyzstánu bylo rozvinuté intenzivní zemědělství již ve 2. tis. př. n. l. a na severu zcela jistě již od 8. st. př. n. l, zcela určující bylo vždy nomádské pastevectví. Ruská kolonizace Kyrgyzstánu v průběhu 19. století urychlila proces přechodu k usedlému životu, ale přesto podle statistik z r. 1914 pouze 21 772 kyrgyzských rodin (22 %) z 98 840 žilo usedlým způsobem života. Jedině díky vzniku SSSR a stalinskému režimu byla provedena kolektivizace a (často násilné) usazení kočovného obyvatelstva.

¹ SELUNSKAJA V. M. *Bor'ba KPSS za socialističeskoe preobrazovanie sel'skogo chozjajstva (oktjabr' 1917-1934)*. Moskva, 1961.

² TRAPEZNIKOV S. P. *Istoričeskij opyt KPSS v socialistič. preobrazovanii sel'skogo chozjajstva*. Moskva, 1959.

³ OSOROV, Z. Myths and Survivals of Nomadic Past. *Kyrgyzstan Times*, September 28, 2000.

Ve třicátých letech 20. století bylo na území dnešního Kyrgyzstánu postaveno přes 400 nových vesnic a desetitisíce nových domů, rychle probíhala výstavba nových silnic, škol, nemocnic, byla prováděna elektrifikace, byl vyhlášen boj negramotnosti (která dosahovala kolem 90 %). Jedny z nejtemnějších stránek nedávné kyrgyzské historie (represe proti obyvatelstvu, soudy s bývalými vlastníky stád) byly bolestné zejména pro pastevce, protože svobodný nomádský život a alespoň relativní nezávislost byly naprosto neslučitelné s ideologií a duchem sovětského režimu. Je paradoxní, že nejhorší metody přinesly dobré ovoce, protože díky tomu se stal Kyrgyzstán moderní zemí.

Protože kolektivizace v Sovětském svazu měla různé projevy, vzniklo mnoho děl zaměřených na konkrétní region – například O. A. Nikitina popisuje kolektivizaci v Karélii (*Kollektivizacija i raskulačivanie v Karelii, 1929–1932 gg.*)⁴, N. A. Mal'ceva se zabývá kolektivizací v Stavropolském kraji⁵. Při jmenování zásadnějších děl týkajících se sovětské kolektivizace je nutné zmínit knihu N. A. Ivnického *Repressivnaja politika Sovetskoj vlasti v derevne (1928–1933)*⁶ a publikaci *Tragedija sovetskoj derevni: Kollektivizacija i raskulačivanije. 1927–1939.*⁷

Výchozí podmínky sovětské kolektivizace

Občina

Po revoluci v roce 1905 došlo v Rusku k odstranění *občiny* (společného vlastnictví výrobních prostředků s plnou, nebo částečnou samosprávou) a občinného rovného užívání půdy. Ruská občina byla fakticky feudálním zřízením, protože z ní nebylo možné jednostranně vystoupit.

Tato situace se změnila 9. 11. 1906, kdy ruská vláda vydala výnos, kterým se povoloval odchod z občiny. Stolypinův agrární zákon dovoloval získávat do soukromého vlastnictví všechny podíly občinnové půdy, jejichž stálými uživateli byli rolníci. Cílem reformy bylo vytvořit na vesnicích ze staré vesnické občiny nezávislý stav soukromých sedláků při zachování velkostatků. Půda k výkupu pro finančně silnější subjekty na vsi byla proto brána ze společného obecního majetku – *občiny*. Kromě toho byly nejlepší občinnové

⁴ NIKITINA, O. A. *Kollektivizacija i raskulačivanie v Karelii, 1929–1932 gg.* Petrozavodsk, 1997.

⁵ MAL'CEVA, N. A. *Očerki istorii kollektivizacii na Stavropol'e.* Sankt Peterburg: Nestor, 2000.

⁶ IVNICKIJ, N. A. *Repressivnaja politika Sovetskoj vlasti v derevne (1928–1933).* Moskva: Institut ros. istorii RAN, 2000.

⁷ *Tragedija sovetskoj derevni: Kollektivizacija i raskulačivanije. 1927–1939.* Tom I. [s. 1.], 2004.

pozemky přeměněny na *kulacké*⁸ *otruby* (pozemky, které přešly do soukromého vlastnictví) a *chutory* (stejný pozemek, ale odděleně položený, s hospodářskými i obytnými budovami).

Carské vládě se nepodařilo zavést individuální vlastnictví všude – do začátku roku 1917 tvořily *chutory* a *otruby* asi desetinu rolnických usedlostí, především na severozápadě (v sousedství Pobaltí) a na jihu a jihovýchodě (jih Ukrajiny, Předkavkazsko, střední Povolží). V ostatních guberniích se udržela převážně *občina*.

Drobní a zároveň chudí rolníci v počtu 1 200 000 osob, kteří vystoupili z *občiny*, prodali asi 4 milióny děsjatin⁹ přidělové půdy *kulakům* za značně snížené ceny. Vláda podnikla kroky, aby tyto „přebytečné“ rolníky přesídlila – ruští rolníci tedy při hledání půdy často směřovali i do velmi vzdálených oblastí Ruska (například do Střední Asie), ale tyto snahy nebyly příliš úspěšné – rolníci se z nových míst většinou vraceli zpět.

Občínový systém se udržoval na různých místech Ruska (a později Sovětského svazu) s velmi odlišnou intenzitou. Zatímco v evropské části došlo k odstranění občiny (včetně přeměny patriarchální rodiny) i na těch nejzaostalejších místech do 40. let 20. století, na některých místech Střední Asie se občínové prvky uplatňovaly až do rozpadu SSSR. Jako příklad může posloužit území dnešního Tádžikistánu.

Vesnické společenství (*občina*) založené na příbuzenských vazbách hrálo v tádžickém Pamíru i jeho předhůří (Karategina, Darvaza, Kuljab) vždy velkou roli. V Kuljabu (předhůří Pamíru) vznikl v dobách sovětské vlády velice zvláštní systém, který spojoval prvky občiny a kolchozního systému.¹⁰ Oblast Kuljabu měla velice dobré podmínky pro zemědělství (podobně jako Leninabádská oblast), ale protože se nacházela ve větší vzdálenosti od velkých měst, nerozvinul se zde v takové míře obchod založený na peněžních vztazích. To, že bylo daleko do měst, se projevovalo i menší spotřebou „nadstandardního“ zboží a také tím, že se zde v mnohem větší míře uchoval tradiční způsob života zahrnující občínové prvky. V dobách sovětské vlády se občina formálně změnila v kolchoz s neomezenou mocí předáka občiny (*raisa*), který byl předsedou kolchozu (a byl oslovován *bobo* – děd). Zachování občínových prvků bylo za socialismu vzhledem k výrazným prvkům solidarity přípustné, a navíc žádným způsobem neohrožovalo stabilitu společnosti. Za zvláštnost lze považovat i to, že

⁸ Kulak („pěst“) – název pro zámožnějšího samostatného sedláka na ruské vsi (s výměrou až do 200 ha). Tato sociální vrstva vznikla z původní homogenní ruské vesnice právě v důsledku stolypinské agrární reformy po revoluci roku 1905. (Podle Ottovy encyklopedie.)

⁹ 1 děsjatina = 1,093 ha.

¹⁰ OLIMOV, M. Ob etnopolitičeskoj i konfessional'noj situacii v Tadžikistaně i verojatnosti mežetničeskich konfliktov (Об этнополитической и конфессиональной ситуации в Таджикистане и вероятности межэтнических конфликтов). *Vostok*. 1994, № 2.

k transformaci (a zároveň částečnému zachování původních prvků) došlo i v oblasti náboženství. Během sovětské vlády se zde vytvořil „národní“ islám se zvláštním *adatem*¹¹ Právě Kuljabci (i jako věřící muslimové) se stávali zcela přirozeně členy komunistické strany a obhájci sovětských pořádků.

Vláda J. V. Stalina

Ačkoli se tragédie a dopad stalinské politiky týkal života celé společnosti, zřejmě největší rozsah můžeme zaznamenat v případě zemědělství a překotné kolektivizace podle víceméně jednotných mustrů aplikovaných na diametrálně odlišné podmínky v rámci celého Sovětského svazu.

Stalinova ideologie vycházela z přesvědčení, že je každá společnost rozdělena na protichůdné a vzájemně bojující třídy. Tyto názory publikoval Stalin už ve svých teoretických spisech v proletářských časopisech z roku 1906 (ve kterém se odvolává na Karla Marxe – *spojenectví buržoazie může být otřeseno pouze spojenectvím proletariátu*).

*Jak je složitý současný život! S jakými různými pestrými třídami a skupinami se můžeme setkat: s velkou, střední a drobnou buržoazií; s velkými, středními i malými feudálními pány; s učni, nekvalifikovanými i kvalifikovanými dělníky; s vyšším, středním a nižším duchovenstvem; s vyššími, středními a drobnými úředníky; s nejrůznějšími intelektuály a dalšími rozmanitými skupinami – takový pestrý obraz nám podává náš život! Ale je také jasné, že stále výrazněji vystupují v této složité situaci dvě hlavní tendence, které všechny tyto komplikované skupiny ostře rozdělují do dvou zneprátelených táborů – na tábor kapitalistů a tábor proletářů. (...) Není pochyb o tom, že třídní boj bude stále tvrdší. Úkolem proletariátu je, aby do svého boje vnesl systém a organizovanost.*¹²

Na tezi o třídním boji navazoval Stalin (spolu s Leninem) jednoznačným požadavkem na konfiskaci veškeré půdy a jejímu předání těm, kdo na ni pracují. Konfiskaci půdy podpořil

¹¹ Adat – světské zvykové právo, které doplňuje náboženské právo (šaria). Normy *adat* vznikly v podmínkách rodové společnosti, v jejich vývoji sehrála významnou roli rozhodnutí skupinových orgánů občin. Podle konkrétních podmínek panují velké místní rozdíly. (Podle encyklopedie CoJeCo.)

¹² STALIN, I. V. *Klassovaja bor'ba. Ahali Droeba* (Novoe Vremja) № 1, 14 nojabrja 1906 g. Další dostupnost: STALIN, I. V. *Sočinenija v 16 tomah*. Tom 1. BIBLIOTEKA HRONOSA [online] HRONOS – vseмирnaja istorija v internete 2000-2010 [cit. 2. 9. 2010] Dostupný z: <<http://www.hrono.ru/libris/stalin/vol-1.php>> a <<http://stalinism.ru/Tom-I/Klassovaya-borba.html>>.

sjezd komunistické strany v roce 1903 a na sjezdu v roce 1905 panovala v tomto ohledu jednota i mezi frakcemi *bolševiků* i *menševiků*.¹³

Po získání moci sovětské vedení nejdříve předpokládalo dva způsoby přeměny vesnice ve vesnici socialistickou, oba měly znamenat zrušení vykořisťování odstraněním soukromého hospodaření (zákaz nájemné práce, zrušení pronajímání půdy a odebrání půdy a majetku zámožným zemědělcům). Oba způsoby předpokládaly vznik nových ekonomických jednotek založených na kolektivním hospodaření: kolchozů a sovchozů.

Kolchozy vznikaly už po roce 1917, ale program NEP (tzv. nová ekonomická politika – uplatňovala se od roku 1921 a nahrazovala politiku tzv. vojenského komunismu z období občanské války), uvolňující prostor pro soukromé podnikání, jejich růst pozastavil. Po roce 1917 existovalo družstevnictví v následující podobě:

- družstva pro společné obdělávání půdy, přičemž pracovní nástroje zůstaly v soukromých rukou členů družstva
- združstevněná orná půda, tažná síla, zemědělský inventář. Právo osobního vlastnictví se vztahovalo jen na obydlí, záhumenky, velký i malý domácí dobytek, domácí drůbež
- komuny s velkým stupněm združstevnění, zahrnující celou usedlost, včetně např. drůbeže. Výnosy se dělily podle „jednotek“.¹⁴

V prvních porevolučních letech převládala družstva 2. a 3. typu. Jejich počet dosáhl až 18 tisíc, ovšem s přechodem na politiku NEP se družstva rozpadala.

Kolektivizace ve dvacátých letech 20. století začala probíhat na vesnicích nejprve ve znamení vzniku komun, kterým byly přislíbeny a poskytovány podpory ze strany státu a byla vedena kampaň pro jejich zakládání a rozšíření. Zároveň se vyzdvihovaly výhody společného života na vesnici, kupříkladu při hlídání dětí, obdělávání půdy, zpracování a prodej potravinářských výrobků. Komuny podle dobových propagačních materiálů měly přinášet užitek všem pracujícím a strach z nich měli mít jen ti, kdo využívali lidi k nádenické práci.¹⁵

Komuny měly odlišný charakter než kolchozy. Lišily se v legislativě při zakládání i ve vlastním chodu. Obecně lze říci, že v komunách byla hlubší dělba práce, která zasahovala nejen do pracovních záležitostí, ale i do záležitostí rodinných (společné vaření, hlídání dětí,

¹³ STALIN, I. V. Agrarnyj vopros. *Jelva* (Molnija/Blesk) № 5, 9 i 10, 17, 22 i 23 marta 1906 g. [online] © 2010 Stalin: vremja, ljudi, Imperija [cit. 2. 9. 2010] Dostupný z: <<http://stalinism.ru/Tom-I/Agrarniy-vopros.html>>.

¹⁴ ALIJEVA, Š. A. *Razvitije kolchoznogo prava v Uzbekistane*. Taškent, 1973, s. 35.

¹⁵ KISLJANSKIJ, S. S. *Komu vygodna komuna i kto jejo boitsja*. Moskva, 1921.

apod.). Komuny organizovaly vzdělávání svých členů, pořádaly kurzy pro traktoristy atd. Organizace kurzů ovšem bývala často velmi chaotická. Docházelo k případům, že se pořádal kurz pro traktoristy, ale k dispozici nebyl jediný traktor.

V polovině dvacátých let vedle sebe legislativně existovaly jak komuny, tak i kolchozy, později se zemědělské hospodaření odehrávalo jen v kolchozech a státních podnicích – sovchozech, které vznikaly na půdách státního fondu, bývalé carské půdě apod.

Rozvoj družstevnictví v SSSR probíhal ovšem ve 20. letech velmi pomalu – v roce 1927 bylo v celém Sovětském svazu 17 267 kolchozů všech typů, které sdružovaly jen 400 tisíc zemědělských hospodářství, což představovalo pouhé 1,5 % z celkového počtu¹⁶.

Nová ofenzíva v jejich zakládání přišla až po XV. sjezdu VKS(b) v prosinci 1927. Sjezd prohlásil kolektivizaci za hlavní cíl v socialistické přeměně venkova a požadoval, aby se urychlil vznik výrobních družstev. Přesto všichni delegáti, kteří na sjezdu referovali o práci na venkově, zdůrazňovali, že při kolektivizaci je důležitá opatrnost a postupnost. Molotov ve svém příspěvku uvedl: *...K tomu, abychom přešli od individuálního hospodaření ke společnému, jsou zapotřebí dlouhé roky... Je třeba si uvědomit, že zkušenosti ze sedmi roků NEPu nás dostatečně poučily o tom, co říkal Lenin ještě v roce 1919: žádné urychlování, žádná neuváženost od stranických orgánů či sovětské vlády ve vztahu k rolníkům.*

To, že hospodářství v soukromém vlastnictví bude ještě dlouho základem celého zemědělství, tvrdil Stalin ještě v roce 1928. V polovině roku 1928 bylo v kolchozech méně než 2 % všech rolnických hospodářství, 2,5 % všech osevních ploch a 2,1 % obilních osevních ploch.

Během roku však Stalin výrazně změnil názor a rozhodl se pro zrychlené tempo kolektivizace. Následky urychlené kolektivizace se dostavily velmi rychle – v celosvazovém měřítku se zemědělská výroba během celé první „stalinské“ pětiletky¹⁷ snižovala.

Masová kolektivizace začala v letech 1928–1929 a nejdříve zahrnovala drobné rolníky a bezzemky. Pro přesvědčovací agitační akce bylo z měst povoláno 25 000 aktivistů-propagátorů, komunistů, kteří měli rolníky přesvědčovat o přednostech společného hospodaření. Bylo poněkud paradoxní, že lidé z města, bez zkušeností z venkovského života a zemědělství, přesvědčovali zkušené rolníky žijící na půdě často po několik generací. Protože faktické argumenty chyběly, agitace se zvrhla na propagaci jednoduchého hesla: „Kdo

¹⁶ *Tragedija sovětskoj derevni: Kollektivizacija i raskulačivanije. 1927–1939.* Tom I. [s. l.], 2004, s. 53.

¹⁷ Plánovaná 1. 10. 1928–1. 10. 1933, její úkoly splněny oficiálně o rok dříve.

nevstoupí do kolchozu, je nepřítel sovětské vlády“. Odtud už byl jen krok k hromadnému pronásledování nejen odpůrců kolektivizace, ale i těch, kteří jen pochybovali o některých jejích aspektech a žádali čas na rozmyšlenou. Brzy se vůči odpůrcům prosadila metoda zastrasování a násilí a idea „rozkulačení“, násilného zabavování majetku a deportace odpůrců.

Vytvoření třídního nepřítele jako pilíř sovětské kolektivizace

V prosinci roku 1929 přišel Stalin s heslem o likvidaci kulaků jako třídy a vyhlásil, že likvidace kulaků se musí stát součástí zakládání družstev a celkové kolektivizace.

Součástí kolektivizace na území celého Sovětského svazu byly tedy dva nedělitelné procesy: zakládání kolchozů a likvidace bohatších zemědělských vrstev. Ty byly rozděleny na tři kategorie; kritériem, i když nejasně definovaným, byla velikost majetku.

V ruské terminologii to byli „bjedňaki“, „seredňaki“ a kategorii nejbohatších tvořili „kulaki“. V Rusku do roku 1917 měli největší výměru půdy statkáři (41,7 % zemědělské půdy), kteří ovšem produkovali pouze 12 % všeho obilí, kulacká hospodářství hospodařila na 21,8 % půdy (produkce 38 % obilí) a seredňacko-bjedňacká hospodářství měla 36,5 % půdy 50 % výnosů (údaje z roku 1913)¹⁸.

Tabulka 1. Podíl různých typů hospodářství v Rusku na výnosech a obhospodařované půdě (1913)

	celkem půda	podíl na výnosech	průměrná efektivita
statkáři	42 %	12 %	29 %
kulacká hospodářství	22 %	38 %	174 %
seredňacko-bjedňacká hospodářství	37 %	50 %	137 %
Celkem	100 %	100 %	100 %

Tabulka jednoznačně ukazuje neefektivnost statkářských hospodářství, zatímco efektivita kulackých hospodářství byla nejvyšší. Je otázkou diskuse, zda bylo prozíravé se zbavovat právě tohoto typu hospodářství.

Pro likvidaci „kulaků“ byl zaveden speciální termín: „rozkulačivanije“. Rozkulačování mělo jednak zlomit odpor proti kolektivizaci, majetek „kulaků“ měl tvořit materiální základnu pro budovaná družstva, kolchozy.¹⁹ Celkový počet „rozkulačených“ hospodářství na území Sovětského svazu představoval 10–15 % všech hospodářství.²⁰

¹⁸ KAMENŠČIK, A. Cifry – chorošaja vešč'. *Gazeta Duel'*. № 13 (301), 1. 4. 2003.

¹⁹ KOKAISL, Petr, PARGAČ, Jan a kol. *Lidé z hor a lidé z pouští: Tádžikistán a Turkmenistán. Stríčky kulturních proměn Střední Asie*. 1. vyd. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2007.

²⁰ IVNICKIJ, N. A. *Sud'ba raskulačennych v SSSR*. Moskva, 2003, s. 14.

Při plánované likvidaci kulaků došlo k rozdělení kulackých hospodářství na tři skupiny:

- Účastníci kontrarevolučních povstání a organizátoři teroru. Tito lidé se měli izolovat, popřípadě i zastřelit. Členové rodiny měli být vysídleni do vzdálených oblastí země.
- Nejbohatší kulaci. Společně s rodinami měli být vystěhováni do vzdálených oblastí země.
- Majitelé menších hospodářství. Mohli zůstat v okresech, kde žili, ale museli se vystěhovat za hranice zkolektivizovaných obcí.

Mezi kulaky mohl být zapsán rolník mající dvě krávy nebo dva koně, nebo i jen trochu lepší dům. Do které kategorie rolníka zapsali, však také záviselo na schopnosti nebo i dobré vůli aparátu. Tento zápis prováděly tzv. trojky, skládající se ze zástupce „selsovětu“ (vesnického výboru), stranické organizace a milice a bylo na nich, do které kategorie *kulaka* zařadili. Obecný rámeček sice stanoven byl, jeho výklad již záležel na této úřednické trojce. Kulacká hospodářství měla vykazovat tyto znaky:

- Systematicky využívat nájemnou pracovní sílu pro zemědělskou práci nebo pro práci v řemeslnických dílnách a zařízeních.
- Vlastnit některé zpracovatelské zařízení: mlýn, sušičku ovoce aj.
- Pronajímat některé z těchto zařízení nebo dům k bydlení.
- Systematicky pronajímat zemědělské stroje.
- Pronajímat půdu za krajně nevýhodných podmínek pro nájemce.
- Pronajímat půdu, i když v rodině byly práce schopné mužské síly.
- Hospodářství, která pronajímala za cílem obchodu a průmyslového využití (sady, vinohrady apod.).
- Hospodářství, která produkovala pro trh, nebo jejichž členové měli jiný zdroj příjmu (např. duchovní).

Součástí „rozkulačení“ bylo nejen zabavení majetku, ale i vysídlení „kulaků“ i s jejich rodinami do předem určených regionů. Politika přesídlování neboli násilné migrace (či deportace) byla v Sovětském svazu praktikována už od 20. let (navazovala na praktiky carského režimu) a obrovských rozměrů nabyla v létech třicátých. Zdůvodňovala se „státními zájmy“ a „zájmem pracujícího lidu“.²¹

²¹ ZEMSKOV, V. N. *Specposelency v SSSR. 1930–1960*. Moskva, 2003, s. 280.

Zatímco z vnitřního Ruska byli „kulaci“ přesídlováni na sever, na Sibiř, značné množství také do Střední Asie a Kazachstánu, odpůrci kolektivizace z této oblasti byli vystěhováni na severní Kavkaz, na Ukrajinu a do dalších regionů. Za léta 1930–1931 bylo jen ze Střední Asie (kromě Kazachstánu) vysídleno 6 944 rodin (33 278 venkovských obyvatel).²²

Podle archivů GULAKu (Hlavní správa nápravně-pracovních táborů) a OGPU (složka ministerstva vnitra Ruské sovětské socialistické republiky) v letech 1930–1931 bylo vysídleno z Kazachstánu 6 765 „kulackých vystěhovalců“, jiné prameny uvádějí vyšší čísla, mezi lednem až březnem 1930 bylo za hranice vystěhováno 5 563 lidí, v roce 1930 dalších 5 500 a deportace dále pokračovaly.²³ Vysídlenci byli přemístěni na poloostrov Kola, na Kolymu a do sibiřských regionů. Naopak do Kazachstánu směřovaly skupiny vysídlenců z jiných regionů Ruska.

Počet vysídlených kulaků z jednotlivých středoasijských republik:²⁴

Uzbecká SSR 3 500	Kirgizská SSR 700
Turkmenská SSR 1 000	Kara-kalpacká AO 100
Tádžická ASSR (SSR) 700	Kazašská SSR 6 765

Z přehledu vysídlených kulaků vyplývá, že byly vystěhovány celé rodiny resp. i velkorodiny, pokud spolu hospodařily společně – tedy majitel hospodářství se ženou, jeho ženaté děti a jejich děti, popřípadě i ženatí bratři hospodáře.

Následující příklad ze Střední Asie ilustruje, že mezi kulaky byli zařazováni i rolníci s velmi malým majetkem, pokud byli pokládáni za odpůrci kolektivizace:

Abdu Kasym Kldašev: Uzbek 65 let, praceschopný, přítomný. Skladba rodiny: Žena Matka-bibi, 60 let, praceschopná, přítomná. Druhá žena Šarapat, 25 let, praceschopná, přítomná. Syn Mamatchan, 4 roky, Kamil 1 rok, vnuk Samat 1 rok, příbuzná Asalchan 16 let.

Majetkové poměry:

Do revoluce měl 20 tanapů země (necelý hektar), 1 dům, 2 koně, 1 vola, 1 krávu, 2 kusy drobného dobytka, zabýval se obchodem. V současné době má 5,5 tanapů země, 1 dům, země předána kolchozu., majetek prodán. V roce 1930 měl příjem ze čtyř tanapů dýňového

²² ALIMOVA, D. A. *Tragedija sredneazijatskogo kišlaka: kolektivizacija, raskulačivanije, ssylka*. Tom II, Taškent, 2006, s. 6.

²³ ABYLCHOŽIN, Ž. B. *Očerki social'no-ekonomičeskoj istorii Kazachstana*. Almaty, 1997, s. 202–214.

²⁴ ALIMOVA, D. A. *Tragedija sredneazijatskogo kišlaka: kolektivizacija, raskulačivanije, ssylka*. Tom II, Taškent, 2006, s. 20.

*pole 224 rublů, z 9 tanapů bavlníkového pole 360 rublů, z 3 tanapů vojtěšky 224 rublů. Byl zatížen daněmi ve výši 2 584 rublů, jeho země byla zařazena mezi nepracovní majetek. Sám v zemědělství nepracoval, držel nájemní síly, každoročně se zabýval obchodem s mrkví, je vytrvalým neplničem povinností, antisovětský element, nejednou přistižen při antisovětské agitaci, aktivně vystupoval proti osvobození žen a organizování kolchozů. Vlivná osobnost ve vesnici.*²⁵

V roce 1930 se přistoupilo k urychlené kolektivizaci v celém Sovětském svazu. Stalo se tak po vydání dokumentu ÚV VKS(b) *O tempu kolektivizace a pomoci státu kolektivizaci*.

Tempo kolektivizace bylo plánováno v závislosti na povaze regionů: na území dnešního Kazachstánu, na Ukrajině a černozemních oblastech Ruska měla proběhnout za dva roky, v ostatních oblastech za tři roky.

Při hodnocení dosavadních úspěchů průběžného plnění první pětiletky na sjezdu pracovníků socialistického průmyslu v únoru roku 1931 hovořil Stalin o dřívější slabosti sovětského průmyslu, který vycházel pouze z rozptýlených a malých zemědělských hospodářství. *Ale to už je za námi, teď už to tak není. Zítřka, možná za rok, se staneme zemí s největším zemědělstvím na světě. Sovchozy a kolchozy, které bezesporu patří k velkým hospodářským podnikům, nám už v tomto roce daly polovinu veškerého obilí. To znamená, že náš systém, sovětský systém, nám dává takové možnosti rychle se dostat kupředu, že o tom nemůže žádná buržoazní země ani snít.*²⁶

První pětiletka ovšem neskončila jen masovou kolektivizací, ale i hladomorem (ještě větším, než v roce 1921), který si vyžádal miliony životů. Produkce v živočišné výrobě klesla na 65 % úrovně roku 1913, více než o polovinu se snížil počet koní, ovcí, koz a drůbeže.

Sovětská kolektivizace rovněž nebyla přijímána bez výhrad obyvatelstva. Pouze v roce 1930 bylo zaregistrováno 14 tisíc povstání, manifestací a násilných akcí proti sovětskému režimu, kterých se účastnilo kolem 2,5 milionů obyvatel. Nejvýraznější protesty probíhaly v okrajových oblastech SSSR – basmačské povstání ve Střední Asii, povstání na Altaji, v Čečensku, na Tajmyru a v Kazachstánu.

²⁵ ALIMOVA, D. A. *Tragedija sredneazijatskogo kišlaka: kolektivizacija, raskulačivanije, ssylka*. Tom II, Taškent, 2006, s. 61.

²⁶ STALIN, I. V. O zadačach chozjajstvennikov. Reč' na pervoj Vsesojuznoj konferencii rabotnikov socialističeskoj promyšlennosti 4 fevralja 1931 g. *Pravda*, № 35, 5 fevralja 1931 g.

Je velmi obtížné ukázat „typickou“ kolektivizaci v Sovětském svazu, protože její provádění se mohlo výrazně lišit i v rámci jednotlivých *rajónů* (okresů) jedné svazové republiky.

Ukázka kolektivizace na ruské vesnici

Podle vyprávění Matreny Timofejevny Mazuriny (nar. 1917) z ruské Kemerovské oblasti²⁷ probíhalo na sibiřské vesnici rozkulačování následovně: *Sebrali všechna zvířata i inventář, někomu vzali i zlaté mince. Konfiskovali i domy a do nich umísťovali zemědělské výbory, školy nebo klub. Rozkulačené posílali do zapadlých míst Tomské oblasti a Krasnojarského kraje. Dovolovali jim vzít si s sebou jen nejnnutnější věci – něco z oblečení a jídlo na několik dnů. Nesměli se vracet, ale někteří z nich během roku přece přišli zpět, protože je později prohlásili za nezákonně rozkulačené. Těm pak vrátili domy.*

Lidé se k rozkulačeným chovali různě. Kdo rozkulačené litoval, byl považován za tzv. podkulačnicka. Ti museli platit vyšší daně a dodávky. Pokud nemohli splnit předepsané odvody, stihl je stejný osud, jako kulaky. Někteří lidé také udávali sousedy a osočovali je, že zatajují obilí na dodávky.

Během kolektivizace zavírali i kostely. U nás ve vesnici z kostelíka sundali zvony a kříž, ale nebořili ho, používali ho jako sklad. Kněze ovšem poslali do vyhnanství.

Do vedení kolchozu jmenovala sovětská vláda z okresního výboru člověka, který se nazýval předseda. Na vesnici byl zemědělský výbor, jehož členové byli rolníci. Ti agitovali v kolchoze, vypracovávali plán závlahových prací, vyznačovali normované odpracované dny (trudodni), dbali na disciplínu.

Vesnice před kolektivizací a po kolektivizaci vypadala stejně, a ne špatně. Například jak byly mlýny, tak i zůstaly. Rozdíl byl jen v tom, že dříve patřily hospodáři a teď kolchozu.

Pokud byla v nějaké rodině bída, tak dostávali její členové od předsedy kolchozu obilí. Kolchozníci žili chudě, ale hlad tady na Sibiři nebyl, ani v letech 1932–33, ani v období 1941–46. Tady to nebylo jako na Ukrajině nebo v Bělorusku.

Den kolchozníka neměl pevně danou pracovní dobu, když bylo potřeba, začínalo se ještě za tmy a za tmy se také končilo. V živočišné výrobě pracovali lidé 12 hodin, což odpovídalo jednomu normovanému dnu. V našem kolchoze jsme dostávali za normovaný den jeden rubl, ale v některých kolchozech peníze vůbec nevydávali – to záleželo na předsedovi.

²⁷ Mazurina Matrena Timofejevna: *Istoričeskie istočniki* [online] HRONOS – vseмирная история в интернете 2000-2010 [cit. 2. 9. 2010] Dostupný z: <<http://www.hrono.ru/dokum/1929kol/kol032.html>>.

Disciplína byla přísná. Kdo se opozdil nebo bezdůvodně nepřišel do práce, tak hned přišel o pět normovaných dnů. Za krádeže kolchozního majetku, třeba za hrst hrachu se člověk dostal před soud a na pět let do vězení. Když začal kolchoz plnit dodávky pšenice, masa, mléka, tak kolchozníci dostávali podle odpracovaných normovaných dnů potraviny, které mohli mezi sebou měnit.

Pasy (občanské průkazy) jsme neměli žádné, ale věděli jsme, že je nedostáváme, abychom nemohli odjet jinam.

V obecném povědomí je zřejmě nejznámější ukrajinský hladomor z let 1932–1933 s nejtragičtějším vrcholem na počátku roku 1933, na jehož přímé i nepřímé následky zemřelo 4–7 mil. obyvatel. Dnes je téměř nemožné na základě sovětských statistik určit pravou příčinu hladomoru (podle těchto statistik byla totiž celková úroda v roce 1932 vyšší, než v letech 1930 a 1931, což ovšem nekoresponduje s výpověďmi pamětníků), svoji roli určitě sehrál vypjatý ukrajinský nacionalismus, se kterým chtěl Stalin rázně skoncovat, nebo nechut' rolníků pracovat na polích, když neměli možnost nakládat s vypěstovanou úrodou a byli nuceni prodávat státu obilí za nesmyslně nízké ceny. Každopádně systém povinných (často nesplnitelných) odvodů byl velice účinným nástrojem pro likvidaci odporu proti kolektivizaci.

Obrázek 1. Oběti „rudého teroru“ ve 20. letech 20. století. (Muzeum KARLAG, Dolinka, 2015).

Mnohem méně známá, ale použitými metodami velmi podobná, je kolektivizace v Kazachstánu.

Kazašská tragédie

I když kolektivizace v celé Střední Asii probíhala podle podobného scénáře, nejstrašlivější důsledky měla zcela jistě v Kazachstánu.

Také zde probíhala jako součást třídního boje, v němž se společnost měla vypořádat s třídním nepřítelem, na kterého byl pasován nejen vesnický statkář, ale každý rolník, který nebyl v daném okamžiku ochoten vzdát se svého majetku ve prospěch kolektivu. Proto kolektivizace probíhala v atmosféře rozsévaného strachu a násilí a deportace těch, kteří na její zásady nechtěli přistoupit.

V podmínkách Kazachstánu (velkých vlastníků půdy) a bejů (rodových a kmenových vůdců), ve skutečnosti došlo k rozvracení zemědělství, k hladomorům, útěku lidí za hranice svazové republiky nebo i SSSR (především do Číny), k masovému věznění odpůrců a k rozsudkům smrti pro organizátory a účastníky odporu. Nevídaný masový útěk obyvatelstva měl za následek také populační rozvrat. Dalším rysem bylo násilné usazování kočovných pastevců a jejich sdružování do kolchozů a narušení tradičního způsobu jejich života.

Cílem bylo rozrušit kazašskou kočovnou občinu a likvidovat sociální rozdíly. Součástí přeměn měl být přechod kočujících pastevců na usedlý zemědělský způsob života. Jednotlivé pastevecké rody (a tím i jednotlivé rodiny) neměly stabilní území určená k pastvě. Na území dnešního Kazachstánu byly již od konce 17. století tři kmenové státy (ordy, žüzy), v jejichž čele stáli dědiční chánové, kterým byli podřízeni sultánové. Po vybudování ruské správy potvrzoval od začátku 19. století ruský místodržitel Západní Sibíře pro správu jednotlivých okruhů *volostní starosty* a tzv. aga-sultány. Aga-sultán pocházel všeobecně z nejsilnějšího, ale v mnoha případech spíše z nejbohatšího, a tím nejvlivnějšího rodu. Soudní moc vykonával aga-sultán osobně, ale v některých případech zůstávalo řešení sporů uvnitř rodu na rodových stařešinech. Aga-sultán kromě soudní a výkonné moci také nařizoval, kudy budou jednotlivé rody na letní pastviny kočovat a v jakém pořadí. Kazašská kočovná občina tedy měla v některých ohledech podobnou strukturu jako občina, kterou tvořili usedlí rolníci v jiných částech Ruska – tato podobnost spočívala v poměrně vysoké míře samosprávy uvnitř obcí. Rozdíly se týkaly míry dispozice s vlastním majetkem – ten se u kočovných pastevců netýkal nemovitostí, zatímco usedlí rolníci měli pod plnou kontrolou své domy a přístavby.

Dramatické změny na kazašském venkově začaly už v polovině 20. let 20. století a připisují se ultrarevolučním manýrům tehdejšího tajemníka komunistické strany

F. I. Gološčjokina (Голощѣкин)²⁸. Po příchodu do funkce v roce 1925 vyhlásil úkol přeměnit „aul“ revolučním způsobem v aul socialistický, tedy „sovětizaci aulu“. Součástí politiky „Malého Okt’jabrja“ bylo odstraňovat z dosavadních postů všechny politiky, kteří s Gološčjokinovými záměry nesouhlasili. Někteří byli vyhnáni z republiky, mnoho jich bylo uvězněno (např. známí intelektuálové A. Bajtursynov, M. Dulatov, M. Žumbajev, M. Tynyšpajev, Ž. Dosmuchamedov, Ch. Dosmuchamedov). Útok byl veden jak proti stranickým oponentům, tak proti příslušníkům národní inteligence, která požadovala pozastavit příchod nových imigrantů. Politické oponenty nechal odstranit z funkcí, od roku 1928 je posílal do vězení jako stoupence „nacionální úchylky“.

Bylo provedeno „přerozdělení“ orné půdy a pastvišť. Podle dekretu z 21. srpna 1928 byl likvidován majetek bohatým sedlákům a bejům²⁹. Sedlákům bylo odebráno okolo 1,36 mil. děsjatin luk využívaných pro sklizeň sena a předány byly malým středním rolníkům. To ovšem nepřineslo očekávané výsledky. Protože tito hospodáři neměli skot, nemohli předanou půdu a pastviny využívat, a tak je často vraceli původním vlastníkům.

Obrázek 2. Přemíst'ování Kazachů.

Obrázek 3. Předměty každodenní potřeby. (Muzeum KARLAG, Dolinka, 2015).

Dalším krokem byla konfiskace majetku bejů – vlastníků početných stád dobytka. Drobným vlastníkům tak bylo předáno na 145 tisíc kusů dobytka vyvlastněného více než sedmi stům velkých vlastníků. Velká hospodářství byla zatížena ještě vysokými daněmi.³⁰

²⁸ F. I. Gološčjokin (*1876–†1941). Podobně jako naprostá většina nejvyšších představitelů středoasijských sovětských republik byl v dobách stalinských čistek na konci 30. let vězněn a popraven.

²⁹ Bejové disponovali soudní mocí. Beji se mohly stát jen talentované a schopné osoby s autoritou, znající dobře obyčejové právo. Úřad nebylo možné dědit, i když dobré materiální podmínky a konexe vytvářely předpoklady pro předávání úřadu. Bejové řešili meziklanové a mezikmenové spory a snažili se při tom dosáhnout vzájemného souhlasu, k čemuž bylo třeba osobní autority a velký vliv.

³⁰ TAUKENOV, A. S. Antisovětskije vooružennyje vystuplenija v Central'nom Kazachstaně (1930–1931 gg.).

Meždunarodnyj istoričeskij žurnal. 2002, №. 17. Dostupný z:

<http://history.machaon.ru/all/number_17/pervajmo/taukenov/index.html>.

Kolektivizace probíhala tak rychle, že ji nemohli zvládat ani její organizátoři, natož pak pochopit ti, kteří byli jejím objektem, rolníci. Do roku 1928 byla zkolektivizována 2 % hospodářství, do 1. dubna 1930 50,5 %, v říjnu 1931 okolo 65 %. Některé regiony dokonce přesahovaly tento průměr, například v Uralském a Petropavlovském okruhu Uralské oblasti se dosahovalo až 70 % kolektivizovaného majetku, na podzim 1931 bylo v republice 78 rajonů (ze 122), kde se kolektivizovalo 70 až 100 % hospodářství. I když tehdejší funkcionáři rozšířovali optimismus, pokud jde o kvantitativní stránku akce, čím dál tím více se ukazovalo, že po hospodářské stránce dochází k velkému propadu.³¹

Podle Gološčjokina přechod od kočovného na usedlý způsob života nemůže proběhnout bez obětí. Proto průvodní jevy, které likvidovaly kazašské zemědělství (radikální pokles chovu dobytka, nenahrazení těchto ztrát efektivní zemědělskou produkcí, nedostatek potravin a hladovění obyvatelstva), pokládal za nutné. Nerespektoval kazašské kulturní a ekonomické zvláštnosti a předpokládal, že ekonomický vývoj zde musí proběhnout stejným způsobem jako v jiných svazových republikách. Zveličoval úroveň „třídního boje“ v kazašské aulu v domnění, že v prostředí polofeudálních sociálních vztahů tomu ani jinak být nemůže.³²

Kolektivizaci předcházela krize v produkci obilí. V roce 1927 se sklídilo 430 mil. pudů obilovin (1 pud = 16,38 kg), v roce 1928 jen 300 mil. a snižovaly se oseté plochy, protože státní výkupní ceny byly trojnásobně nižší nežli ceny tržní. Řídící administrativa všemožně usilovala o posílení zdrojů obilnin, v tomto ohledu měly pomoci i zakládané kolchozy. Probíhala široká kampaň za produkci masa a vlny, což vedlo k rozsáhlému vybíjení stád dobytka. V zimě 1930 přišla další kampaň za dodávky vlny, takže nastal velký úhyn ovcí v důsledku prochladnutí. Počet dobytka tak dále rapidně klesal.

Hlad, vymírání obyvatelstva

Údaje o počtu obětí hladu se liší. Alexejenko a Masonov uvádějí cca 1,8 mil., což by představovalo 46,8 % celkového počtu kazašského obyvatelstva v roce 1930.³³ Ovšem uvedeným číslům je třeba rozumět tak, že zahrnují také obyvatelstvo, které ze země odešlo, bylo vysídleno, deportováno nebo odkočovalo za hranice republiky. I podle jiných údajů si hlad vybral na obyvatelstvu velkou daň: podle sčítání obyvatelstva v roce 1926 žilo na území

³¹ ABYLCHOŽIN, Ž. B., KOZYBAJEV, M. K., TATIMOV, M. B. Kazachstanskaja tragedija. *Voprosy istorii*, 1989, No. 7.

³² ABDAKIMOV, A. *Istorija Kazachstana*. Astana, 2002, s. 233.

³³ ALEXEJENKO, A. N., MASANOV, N. E. Migracionnyje i etnodemografičeskije procesy v sovětskij period. In: MASANOV, N. E a kol. *Istorija Kazachstana. Narody i kul'tury*. Almaty, 2001, s. 376.

dnešního Kazachstánu cca 3,6 mil. místního kazašského obyvatelstva a za dvanáct let ubylo cca 1,3 mil. obyvatel (36,7 %) ³⁴.

Podle údajů Centrálního úřadu národohospodářské evidence Gosplanu SSSR se v roce 1932 počet obyvatel Kazachstánu snížil z cca 5,8 mil. obyvatel na cca 2,5 mil., z toho emigrace se týkala 1,3 mil. lidí.

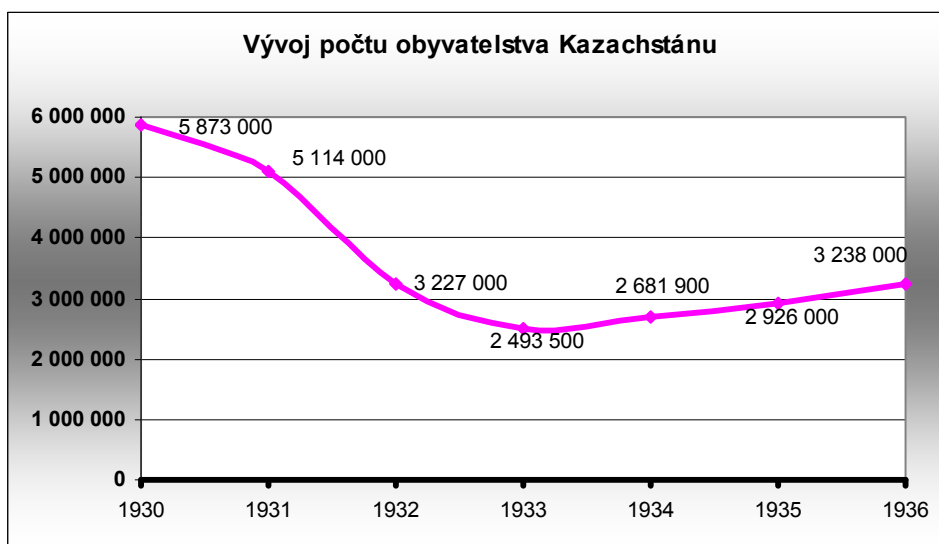
Obrázek 4. Oběti hladomorů ve 30. letech 20. století v SSSR. (Muzeum KARLAG, Dolinka, 2015).

Realizace politiky ÚV VKS(b) a Oblastního výboru KS Kazachstánu v oblasti kolektivizace přinesla obrovské lidské i ekonomické ztráty. Vedla ke zmenšení stád skotu ze 40 miliónů kusů na 4 milióny, což vyvolalo hladomor a migraci velkého množství lidí z této svazové republiky. Tento exodus byl vyvolán obavami z budoucnosti, hladem, chudobou a rozrušením ekonomických a sociálních základů všech oblastí života.

³⁴ TATIMOV, M. B. *Social'naja obuslovlennost' demografičeskich prosessov*. Alma-Ata, 1929, s. 129.

Tlupy hladových obyvatel zaplnily města Alma-Atu, Taškent a Biškek. Úmrtnost a emigrace byly v této době vysoké u všech skupin obyvatelstva Kazachstánu: u Rusů, Ukrajinců, Ujgurů, Dunganů aj. U Kazachů však byly oba tyto ukazatele v důsledku přinucené sedentarizace nejvyšší. Demografický vývoj ukazuje následující graf.

Graf 1. Vývoj počtu obyvatelstva Kazachstánu v letech 1930–1936³⁵

Nejvíce byla hladomorem zasažena východní část Kazachstánu (dnešní Východokazachstánská oblast). Počet obyvatel se zde snížil o 370,8 tisíc, tj. o 63,5 %. Velký počet migrantů zamířil do sousední Číny a do pohraničních regionů RSFSR. Severní Kazachstán ztratil 400,9 tisíc obyvatelstva, tedy 51,4 %. Západní Kazachstán přišel o 385,8 tisíc obyvatel (44,3 %), nejmenší ztráty utrpěl střední Kazachstán – 22,5 tisíce obyvatel (15,6 %). Celkový počet obyvatelstva v Kazachstánu klesl z 5,8 mil. v roce 1930 na 3,2 mil. v roce 1936. V letech 1930–1933 se tedy počet obyvatelstva v důsledku úmrtí a emigrace snížil 2,4krát. Čtvrtina kazašského obyvatelstva (1,030 mil. osob) v letech hladu odkočovala z kazašských stepí k sousedům nebo do zahraničí (Čína, Mongolsko, Afghánistán, Írán, Turecko). Z tohoto počtu se odstěhovalo 616 000 osob nenávratně, 414 000 se později vrátilo zpět. Z nenávratných migrantů 200 000 odešlo do zahraničí – z jižních a východních oblastí do Číny, Mongolska, Afghánistánu, ze západních do Íránu a Turecka, ze severních do Ruska (do Kujbyševské, Kurganské či Tjumenské oblasti a do Altajského kraje).

³⁵ Zdroj: Alexejenko, A. N., Masanov, N. E. *Migracionnyje i etnodemografičeskije procesy v sovetskij period...*, s. 376 (vlastní zpracování grafu).

V sousedních svazových republikách se výrazně zvýšil v tomto období počet Kazachů: v Kyrgyzstánu 10x, v Tádžikistánu 7x, v Turkmenistánu 6x, v Uzbekistánu 1,7x, v RSFSR 2,3x.³⁶

Respondenti v kyrgyzském Biškeku uváděli (r. 2007), že ve 30. letech 20. století přicházely z Kazachstánu celé vyhladovělé rodiny a hledaly u Kyrgyzů pomoc. Někteří z nich umírali hlady a na následky strastiplné cesty, jiným se zde podařilo usadit. Ještě v roce 2007 část z těchto Kazachů v Biškeku žila.

Hodnocení sovětské kolektivizace

Sovětská kolektivizace přinesla vykořenění mnoha milionů obyvatel, mnohamilionové byly i ztráty na životech při kolektivizačních přehmatech. V prvních letech kolektivizace došlo k obrovskému propadu zemědělské výroby a neschopnosti zajistit výživu obyvatel. Teze o třídním boji při prováděné kolektivizaci umožnila zároveň vypořádat se s odpůrci sovětského režimu i možnými politickými odpůrci na nejvyšších místech v republikových orgánech komunistické strany. Jako příklad mohou posloužit tajemníci ústředních výborů komunistických stran středoasijských sovětských republik, kteří vykonávali funkci do začátku 30. let – téměř všichni byli popraveni (v Turkmenistánu: Ch. Sachatmuradov, ve funkci 1924–1928 (*1898 – †1938), popraven zastřelením; I. I. Mežlauk, ve funkci 1925–1926 (*1891 – †1938), popraven zastřelením; G. N. Aronštam, ve funkci 1928–1930 (*1893 – †1938), popraven zastřelením; Č. Vellekov / Velikov, ve funkci 1929–1935 (*1902 – †1938), popraven zastřelením; J. A. Popok, ve funkci 1930–1937 (*1894 – †1938), popraven zastřelením; A. Muhammedov, ve funkci 1936–1937 (*1900–?), vězněn od října 1937.) Úplně stejná situace byla i v ostatních středoasijských republikách.³⁷

Sovětská kolektivizace přinesla i určitá pozitiva. Mezi tato pozitiva patří odstraňování feudálních pořádků, snižování podílu ruční práce zaváděním mechanizace (podle údajů Velké sovětské encyklopedie v roce 1928 zajišťoval 96 % energetických zdrojů pro práci v zemědělství skot, v roce 1932 to už bylo jen 77,8 %), docházelo ke zvyšování efektivity hospodářství.

³⁶ TATIMOV, M. B. *Letopis v cifrach*. Alma-Ata, 1969, s. 79–80.

³⁷ KOKAISL, P., PARGAČ, J. a kol. *Lidé z hor a lidé z pouští... c. d.*

Tabulka 2. Produkce a výnosy obilí v Rusku a SSSR od roku 1900 do r. 1937.

Období	1900–1904	1905–1909	1910–1914	1928–1932	1933–1937
výnosy q/ha	7,0	6,6	7,3	7,5	9,1
celková produkce obilí (mil. q)	563,8	566,8	675,6	735,9	944,7

Předchozí tabulka s údaji převzatými z Velké sovětské encyklopedie poměrně přesvědčivě ukazuje úspěšnost kolektivizace na základě kvantitativních údajů. V těchto údajích ovšem pravidelně chybí období let 1923–1928, protože v tomto období byla produkce tak vysoká, že by zcela zastínila obraz vydařené kolektivizace.³⁸

Vzniklé kolchozy získaly postupně na mnoha místech nezanedbatelnou funkci sociální, protože zajišťovaly kromě obživy i funkce kulturní – výstavba škol, knihoven, zajišťování prodeje zboží a dopravy i ve velmi odlehlých místech.

Závěr

Při socialistické transformaci v SSSR dostali rolníci nejprve přiděly půdy, aby za několik let o tuto půdu v průběhu kolektivizace přišli. Všichni chudší zemědělci, zejména ti, kteří na tom nebyli s občanskou morálkou nejlépe, vycítili svou šanci rozhodovat o příštím obraze venkova. Zdá se, že většina z nich nedomyšlila, nebo nedokázala domyslet smysl všech těch změn ve společenské skladbě vesnice a hlavně skutečné záměry sledované komunisty. Nedomyšleli zřejmě to, na co se ptají vždy právníci, mají-li posoudit nějakou záležitost: „cui bonum“, čili „pro koho je to dobré?“

Zostřený třídní boj programově vedený z nejvyšších míst ve státě, v jehož rámci proběhla i násilná kolektivizace zemědělství, měl za následek i likvidaci politické opozice (v některých případech i potenciální). Na venkově byli k těmto cílům zneužití chudí bezzemci, a malí zemědělci, vlastníci nevýznamných výměr zemědělské půdy, která stačila jen těžko k jejich obživě. Mnohde přispívalo k nenávisným postojům chudších vesnických vrstev i nadřazené chování bohatých hospodářů vůči vesnické chudině. Svě učinila i lidská závist, posilovaná nouzí.

Dalším rysem sovětské kolektivizace byla uspěchanost a nesmyslnost v plánovitosti zakládání družstev a také (pod záminkou třídního boje) likvidace nejvyšších stranických a státních představitelů, kteří ohrožovali, nebo by mohli ohrozit vládnoucí skupinu.

³⁸ KAMENŠČIK, A. Cifry – chorošaja vešč'. *Gazeta Duel'*. № 13 (301), 1. 4. 2003.

Hlavním problémem byl naprostý nedostatek vzdělaných kádrů, které by byly schopné vést nově vzniklá velká hospodářství. Bylo zřejmé, že si kolektivizátoři vzali příliš velké sousto, které bylo jednoznačně nad jejich síly. Z této fáze kolektivizace vyšla nejméně bolestně nejchudší sociální skupina, která však byla zároveň nejméně kvalifikovaná – například při zakládání kolchozů v Chorezmské oblasti v sovětském Uzbekistánu bylo ve vedení kolchozů pouze 21,8 % gramotných pracovníků.³⁹

Skupiny, které utrpěly bolestnou majetkovou újmu, ztratily většinou motivaci k dalším transformačním krokům a i z ideologických důvodů bývalo jejich zapojování do řízení vznikajících kolchozů odmítáno. Kolchozy jednoduše nemohl vést nikdo z bývalých vykořisťovatelů, ale pouze ti, kteří projevovali od počátku dobrý vztah k novým pořádkům.

V Sovětském svazu byly zkušenosti s kolektivním hospodařením minimální a poměry rolníků před kolektivizací byly v mnoha ohledech feudální.

K nápravě křivd způsobených sovětskou kolektivizací začalo docházet téměř bezprostředně po Stalinově smrti. Během tří let bylo v Sovětském svazu propuštěno asi deset tisíc politických vězňů, po XX. sjezdu KSSS se otevřely dveře k relativní svobodě a rehabilitaci pro několik milionů dalších, přesto si někteří nespravedlivě odsouzení museli na plnou rehabilitaci počkat až do 80. nebo 90. let 20. století.

Trvalo několik desítek let, než došlo k přetvoření družstev v prosperující podniky vedené plně kvalifikovanými lidmi. S odstupem času je možné konstatovat, že zemědělská velkovýroba má podstatně vyšší konkurenceschopnost oproti malým rozdrobeným hospodářstvím. Tento fakt uznávali i ti, kteří byli nucenou kolektivizací osobně postiženi.

Zakládání družstev by bylo jednoznačně přínosné, pokud by bylo na základě dobrovolnosti a skutečných potřeb hospodařících rolníků.

Za používané špatné metody při zakládání socialistických družstev bylo nutné zaplatit obrovskou daň – transformační šok spojený s obrovským poklesem produkce, rozbitím mnoha rodin, sociálním vykořenění. Těmto negativním jevům bylo možné se vyhnout při použití citlivějšího počátečního postupu.

Zemědělství ovšem na začátku 90. let prošlo další – postsocialistickou transformací. Opět se zde volil značně necitlivý postup a při privatizaci docházelo velmi často spíše než ke

³⁹ *Kollektivizacija i klassovoe rassloenie kišlaka i aula srednej Azii*. Taškent: Sredne-Aziatskoe bjuro CK VKP(b), 1930, s. 22–23.

transformaci k rozbití fungujícího systému, opět doprovázeném prudkým poklesem produkce i množstvím chovaných zvířat.

Zvláště v některých svazových republikách byly kolchozy velmi těsně po všech stránkách svázány s obyvatelstvem konkrétní vesnice a měly i významnou sociální funkci, která se jejich zrušením zcela ztratila. V oblasti sovětské Střední Asie hrál a dodnes hraje velkou roli zemědělský sektor a v oblastech se specifickými klimatickými vlivy především extenzivní pastervecký chov dobytka. Pastervecký chov dobytka vždy zásadním způsobem ovlivňoval celou kulturu, a to jak v její hmotné, tak i duchovní části. Při prováděné zemědělské transformaci ovšem došlo k výrazným změnám. Dřívější velké hospodářské jednotky (kolchozy, sovchozy), které měly kromě zemědělské produkce i významnou sociální funkci, se rozpadly. Základní výrobní jednotkou se stala rodina (společně s dalšími příbuznými), která částečně převzala i funkci sociální, kterou měly dříve kolchozy a sovchozy. Instituce rodiny rovněž prošla změnami, ale v mnoha ohledech zde stále zůstává zachován stav, kdy do popředí vystupují patriarchální rysy. Při pasterveckém způsobu chovu začalo opět docházet ke sdružování zvířat do stád, která pasou *čabani* i pro své příbuzné. Znovu se objevuje nájemní způsob pastvy, kdy *čabani* pasou zvířata i pro lidi, se kterými nejsou příbuzní.⁴⁰

Na jedné straně byla v postsovětských republikách patrná nevyhnutelnost privatizace v zemědělském sektoru, protože docházelo k transformaci celé národní ekonomiky a jejímu přechodu k ekonomice tržní. Tyto celospolečenské změny se dotýkaly celého systému, tedy i zemědělství. Na druhé straně se pod hesly přechodu od centrálně plánované ekonomiky k ekonomice volného trhu privatizovaly zemědělské podniky zcela paušálně, bez ohledu na to, jaké byly jejich ekonomické výsledky, i bez ohledu na zájmy jejich zaměstnanců či vedení těchto podniků.

Situace v Tádžikistánu je dobrým příkladem mimořádně špatně prováděné transformace. Privatizace zde probíhala zcela podle doporučení nejvlivnějších světových finančních institucí – Světové banky a Mezinárodního měnového fondu. Tato doporučení ovšem velmi často vycházejí z jedné univerzální šablony a berou velmi malý ohled na sociálně-ekonomická specifika jednotlivých regionů, nebo přímo celých států. Jednotný charakter privatizačních doporučení je společný jak pro africké, tak pro latinskoamerické a asijské státy, jakož i pro státy, které se potýkají s problémy postsocialistické transformace.

⁴⁰ KOKAISL, Petr, PARGAČ, Jan a kol. *Pastervecká společnost v proměnách času: Kyrgyzstán a Kazachstán*. 1. vyd. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2006.

Předávaná doporučení jsou ovšem ve své podstatě příkazy, protože stát, který se jimi neřídí, nemůže získat půjčky a finanční prostředky, jež ke svému rozvoji nevyhnutelně potřebuje. Z tohoto důvodu se snaží získat pozitivní hodnocení a předkládá statistické údaje, které dokumentují strmě klesající počty státních a polostátních podniků. Tento ukazatel pak mívá největší hodnotu jako měřítko úspěšnosti transformace. Na způsoby a dopady odstátnění se hledí spíše jako na okrajovou záležitost.

Tyto záležitosti se v plné míře týkaly i tádžického zemědělství. Během posledních let se prudce snížil počet kolchozů a sovchozů – v období let 1996–2002 došlo ke snížení počtu sovchozů z 348 na 152 (44 % původního počtu) a kolchozů z 387 na 185 (48 % původního počtu), velkých zemědělských závodů z 13 na 6 (46 % původního počtu).⁴¹

Uvedená čísla ovšem vůbec nevypovídají o těch sovchozech, které (jako majetek státu) podléhaly nařízené privatizaci, přestože mnohé z nich vykazovaly velmi vysokou míru ekonomické efektivity.

U kolchozů byla situace odlišná. Jejich základní vlastností byl družstevní (kooperativní) charakter zahrnující nejen společné rozhodování, ale také vlastnictví majetku členy kolchozu. Přestože v sovětských dobách byly principy společného rozhodování a vlastnictví majetku kolchozů často velice formální, neměl stát (suverénní postsovětský Tádžikistán) zákonné právo rozhodovat o jejich paušálním rušení. Rozhodnutí státu o restrukturalizaci kolchozů, což ve skutečnosti znamenalo jejich zcela jasnou likvidaci, znamenalo takový státní zásah, který zcela znemožňoval uplatňování vlastnických práv členů kolchozů. Postup státu byl ospravedlňován snahou o zvýšení efektivity výroby a snížením státních výdajů, které by byly přeměrovány do sociální sféry, ale s odstupem času je více než patrné, že i tyto dílčí cíle zůstaly z velké části nenaplněny. Nyní je naopak zřejmé, že mnoho kolchozů bylo průkopníky ve snaze zavádět tržní principy do svého hospodářství již v sovětských dobách a hospodařilo zcela bez státních dotací – tyto kolchozy pak významně přispívaly vlastní produkcí do státního rozpočtu.

Na statistických údajích z FAO je patrné, že v případě středoasijských republik nelze zpětně označit nějakou z transformačních metod za zcela nejlepší. Státy, které prováděly rychlou až šokovou zemědělskou transformaci, při které došlo během poměrně krátké doby k rozsáhlým vlastnickým změnám, včetně výrazné změny struktury pěstovaných plodin,

⁴¹ *Sel'skoje chozjajstvo Respubliki Tadžikistan*. Statističeskij sbornik. Dušanbe: Goskomstat, 2003, s. 306–308.

nezískaly žádnou výhodu. S dvacetiletým odstupem je jejich zemědělská produkce srovnatelná s produkcí států, které zemědělskou transformaci prováděly podstatně pomaleji.

Tabulka níže ukazuje procentuální podíl zemědělské produkce od roku 1992 do roku 2012 (období let 2004–2006 má index 100). Podle této tabulky není na první pohled patrné, že nejrychlejší a nejhlubší zemědělskou transformaci po rozpadu SSSR prováděl Kyrgyzstán a transformace v Turkmenistánu a Uzbekistánu probíhala ze všech středoasijských států nejpomaleji – Turkmenistán měl ze všech středoasijských států největší propad produkce, zatímco Uzbekistán naopak nejmenší. Kyrgyzstán jako stát s nejrychlejšími reformami sice neměl propad produkce tak veliký jako Turkmenistán, ale současná produkce je oproti 90. létům jen o 20 % vyšší. Kazachstán má současnou zemědělskou produkci dokonce nižší než v 90. letech, ale zase je jako jediný středoasijský stát potravinově soběstačný.

Tabulka 3. Podíl zemědělské produkce od roku 1992 do roku 2012.

Země	min.		max.		současnost
Kazachstán	61,65	1998	144,86	1992	98%
Kyrgyzstán	65,81	1995	108,33	2011	128%
Tádžikistán	56,81	1999	129,88	2011	151%
Turkmenistán	42,75	1996	117,97	2007	184%
Uzbekistán	74,78	1996	134,14	2011	165%

Ukazuje se, že jakékoli násilné a překotné provádění reform je v důsledku velmi škodlivé a tyto následky se nedaří odstranit ani po dlouhé době – mnohdy je to záležitost i více generací.

References / Seznam použitých zdrojů

- ABDAKIMOV, A. *Istorija Kazachstana*. Astana, 2002.
- ABYLCHOŽIN, Ž. B. *Očerki social'no-ekonomičeskoj istorii Kazachstana*. Almaty, 1997.
- ABYLCHOŽIN, Ž. B., KOZYBAJEV, M. K., TATIMOV, M. B. Kazachstanskaja tragedija. *Voprosy istorii*, 1989, No. 7.
- ALEXEJENKO, A. N., MASANOV, N. E. Migracionnyje i etnodemografičeskije procesy v sovětskij period. In: MASANOV, N. E a kol. *Istorija Kazachstana. Narody i kul'tury*. Almaty, 2001.
- ALIJEVA, Š. A. *Razvitije kolchoznogo prava v Uzbekistane*. Taškent, 1973.
- ALIMOVA, D. A. *Tragedija sredneazijatskogo kišlaka: kolektivizacija, raskulačivanie, ssylka*. Tom II, Taškent: Šark, 2006.
- IVNICKIJ, N. A. *Repressivnaja politika sovetsoj vlasti v derevne (1928–1933)*. Moskva: Institut ros. istorii RAN, 2000
- IVNICKIJ, N. A. *Sud'ba raskulačennych v SSSR*. Moskva, 2003.
- KAMENŠČIK, A. Cifry – chorošaja vešč'. *Gazeta Duel'*. № 13 (301), 1. 4. 2003.
- KISLJANSKIJ, S. S. *Komu vygodna komuna i kto jejo boitsja*. Moskva, 1921.
- KOKAISL, Petr, PARGAČ, Jan a kol. *Lidé z hor a lidé z pouští: Tadžikistán a Turkmenistán. Strípký kulturních proměn Střední Asie*. 1. vyd. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2007.
- MAL'CEVA, N. A. *Očerki istorii kollektivizacii na Stavropol'e*. Sankt Peterburg: Nestor, 2000.
- Mazurina Matrena Timofejevna: Istoričeskie istočniki* [online] HRONOS – vseмирnaja istorija v internete 2000-2010 [cit. 2. 9. 2010] Dostupný z: <<http://www.hrono.ru/dokum/1929kol/kol032.html>>.
- NIKITINA, O. A. *Kollektivizacija i raskulačivanie v Karelii, 1929–1932 gg*. Petrozavodsk, 1997.
- OLIMOV, M. Ob etnopolitičeskoj i konfessional'noj situacii v Tadžikistaně i verojatnosti mežetničeskich konfliktov (Об этнополитической и конфессиональной ситуации в Таджикистане и вероятности межэтнических конфликтов). *Vostok*. 1994, № 2.
- OSOROV, Z. Myths and Survivals of Nomadic Past. *Kyrgyzstan Times*, September 28, 2000.

- SELUNSKAJA V. M. *Bor'ba KPSS za socialističeskoe preobrazovanie sel'skogo chozjajstva (oktjabr' 1917-1934)*. Moskva, 1961.
- STALIN, I. V. Agrarnyj vopros. *Jelva* (Molnija/Blesk) № 5, 9 i 10, 17, 22 i 23 marta 1906 g. [online] © 2010 Stalin: vremja, ljudi, Imperija [cit. 2. 9. 2010] Dostupný z: <<http://stalinism.ru/Tom-I/Agrarniy-vopros.html>>.
- STALIN, I. V. Klassovaja bor'ba. *Ahali Droeba* (Novoe Vremja) № 1, 14 nojabrja 1906 g. Další dostupnost: STALIN, I. V. *Sočinenija v 16 tomah*. Tom 1. BIBLIOTEKA HRONOSA [online] HRONOS – vsemirnaja istorija v internete 2000–2010 [cit. 2. 9. 2010] Dostupný z: <<http://www.hrono.ru/libris/stalin/vol-1.php>> a <<http://stalinism.ru/Tom-I/Klassovaya-borba.html>>.
- STALIN, I. V. O zadačach chozjajstvennikov. Reč' na pervoj Vsesojuznoj konferencii rabotnikov socialističeskoj promyšlennosti 4 fevralja 1931 g. *Pravda*, № 35, 5 fevralja 1931 g.
- TATIMOV, M. B. *Letopis v cifrach*. Alma-Ata, 1969.
- TATIMOV, M. B. *Social'naja obuslovlennost' demografičeskich prosessov*. Alma-Ata, 1929.
- TAUKENOV, A. S. Antisovětskije vooružennyje vystuplenija v Central'nom Kazachstaně (1930–1931 gg.). *Meždunarodnyj istoričeskij žurnal*. 2002, №. 17. Dostupný z: <http://history.machaon.ru/all/number_17/pervajmo/taukenov/index.html>.
- Tragedija sovetskoj derevni: Kollektivizacija i raskulačivanije. 1927–1939*. Tom I. Moskva: ROSSPEN, 2004.
- TRAPEZNIKOV S. P. *Istoričeskij opyt KPSS v socialistič. preobrazovanii sel'skogo chozjajstva*. Moskva, 1959.
- ZEMSKOV, V. N. *Specposelency v SSSR. 1930–1960*. Moskva, 2003.